

http://www.elbetica.org/istoriq_arhiv.html

„Български страж”, брой 10,11 април 2006

Две статии от *Орлин Вардарски*

1. Сръбският национализъм: Балкански Пиемонт или Велика Сърбия

Част I

През ноември 1815 г. след устно споразумение между Милош Обренович и представителя на Портата Маршали Али паша сърбите в Белградския пашалък получават частична автономия. Две години по-късно водачът на Първото сръбско въстание (1806-1813) Кара Георги Петрович е убит по нареждане на Милош. Поставено е началото както на сблъсъка между две династии, така и на мъчното и дълго образуване на модерната сръбска държава. Новото положение не отговаря особено на идеалите на просветителя Вук Караджич и по издигнатите австрийски сърби, но за сметка на това е в пълен синхрон с шумадийската действителност. В страна, в която на 450 000 души се падат близо 1 000 000 свине и традиционният поминък е в пряка зависимост от износа на животните за Адриатика и Централна Европа, неграмотният Милош Обренович се ориентира отлично благодарение на здравия си властови инстинкт. Когато султан Махмуд II в края на 1830 г. го признава за наследствен княз, това е по-скоро санкциониране на фактическите му позиции, а не подаяние. Подкрепата на Петербург за създаването на автономното княжество е значима. Бъдещето ще покаже, че Сърбия се възползва максимално от нея, без да стане марионетка в руски ръце.

>През XIX в. Сърбия не просто се намира в османската периферия. Достатъчно е жителят на Белград да премрежи поглед над водите на Дунав към австрийската крепост Земун, за да се подсети че княжество е малък остров между две империи – факт, който допринася за генезиса на националната мисъл на две равнища. На първо място отвореността на сърбите към света (през 1836 г. е открито австрийско консулство, през 1837 г. британско и френско) постепенно проправя пътя на съвременните либерални идеи, които през тази епоха вървят заедно с национализма. Последният въздейства по своеобразен начин върху духовно издигнатите сърби в Дунавската монархия и върху някои от просветените великаши в самата Сърбия (първенци), още преди процесът на формирането на сръбската нация да е завършил. На второ място на съвсем ранен етап става ясно, че на Великите сили трябва да се гледа не като на покровители, към някоя от които младото княжество безпрекословно трябва да се присламчи, а като на противотежести. Според княз Милош Обренович : „Ако австрийското правителство по какъвто и да е повод влезе с войска в земята ни, ние ще се съюзим с турците и заедно ще се противопоставим на този злобен неприятел на нашия род.” Противниците му, т. нар. „уставобранители” в това отношение нямат различия с владетеля си. Ето защо след конституционната криза и династическия преврат през 1842 г. горната фраза би могла да бъде един, макар и непълен, изразител на зараждащата се сръбска национална доктрина.

Новият княз Александър Караджорджевич (1842-1858) е по-образован от Милош и вероятно от все още твърде младия Михайло Обренович, но е владетел с несравнимо по-слаба воля и способности. По същото време обаче изгрява звездата на един най-авторитетните „уставобранители”. Малко след като на 2 септември 1842 г. Скупщината

предоставя престола на Караджорджевичите вътрешен министър става Илия Гарашанин, който като главнокомандващ на създадената през 1837 г. редовна войска е натрупал управленски опит още при княз Милош. Роден е през 1812 г. в семейството на едрият търговец и поборник в Първото и Второто сръбски въстания Милутин Гарашанин в село Гараша, разположено близо до Крагуевац. Учи в гръцко училище в Земун, а по-късно в немско в Банат. В началото на 40те години с него се свързва пратеникът на полския национал-революционер граф Адам Чарториски Леонор Звиерковски, който му предава „Съвети за поведението, което трябва да следва Сърбия”. Чехът Франьо Зах синтезира идеите на Чарториски в меморандума „Славянската политика на Сърбия”, с която вътрешният сръбски министър също се запознава. Гарашанин усвоява много от полските внушения, но не ги копира.

В началото на написаното през 1844 г. от него „Начертание” се обръща внимание на обречеността на Османската държава и ролята на Русия и Австрия за нейния бъдещ разгром. Подчертава се обаче, че Сърбия има полза от турската слабост, но не и от ускоряването на турското унищожение. Своя смъртен враг сърбите трябва да виждат в лицето на Хабсбургите във Виена, по чиито контрол се намират огромна част от южните славяни. Територията на бившия Белградски пашалък е необходимо да се използва за преизграждането „камък по камък” на Старата Душанова Сърбия от XIV в., в която е влизала и Македония. В сферата на сръбските интереси попадат Босна и Херцеговина, Черна гора, Славония, Хърватско, Далмация, Срем, Банат, Бачка и Северна Албания. Тук Гарашанин повтаря в общи линии просветителя Доситей Обрадович, който през 1783 г. пише: „Кой не знае, че населението на Черна гора, Далмация, Херцеговина, Босна, Сърбия, Славония, Срем, Банат и Бачка (с изключение на румънците), всички говорят един и същ език?” За държавникът от средата 40те години е очевидно, че тези области трябва да се обединят в сръбска държава, която да устои между Русия и Австрия. Автономното княжество трябва да постави свои агенти в тези земи и непрекъснато да разпростира влиянието си върху тях. Дотук Гарашанин се придържа почти изцяло към доктрината на Чарториски. Той обаче не споделя настървението на поляците срещу Русия и смята, че съюзът между Сърбия и Северната империя е нещо напълно естествено, стига не пречат сръбските цели.

>България в „Начертанието” е представена преди всичко като поле, където руските и сръбските интереси се пресичат. Според Гарашанин Сърбия трябва да отвори свои училища по българските земи и да предостави възможност за обучение на млади българи на своя територия. При това: „Необходимо е по България да пътуват сигурни и способни хора, които биха обърнали вниманието на българския народ към Сърбия и биха пробудили приятелски чувства в него към Сърбия и сръбския народ, а заедно с това надеждата, че Сърбия наистина ще се притече на помощ на българите за тяхното избавление ще се старее за постигането на тяхното щастие.” Самият факт, че един васал на Османската империя разглежда сам себе си като равнопоставен на Русия, говори вече много. Гарашанин наистина не споменава изрично, че части от българското землище трябва да се присъединят към Сърбия. Поставянето на цел възстановяването на държавата на Душан Силни и превръщането на Сърбия в притегателна точка за южните славяни прави от „Начертанието” обаче една доста стабилна национална програма, която ще остане пътеводна светлина за сръбските държавници. За да оцелее, Сърбия трябва да расте, като присъединява области, ако ще и в много от тях да няма и следа от сръбско национално самосъзнание като Хърватско и Далмация. След като такова отсъства, то ще бъде създадено. Идеята за Велика Сърбия е налице и нейното постигане ще бъде преследвано не като програма максимум, а като единствения възможен път на сръбското развитие.

С написването на „Начертанието“ ролята на Илия Гарашанин в политическия живот на княжеството съвсем не се изчерпва. До 1853 г. остава вътрешен министър, когато под натиска на император Николай I е отстранен от поста, понеже съвсем не изпитва беззаветна вяроност към Русия и контактите му със Запада и най-вече с Франция са добре известни. След като през 1858 г. Обреновичите си възвръщат престола, отново оглавява Министерството на Вътрешните работи, въпреки че в миналото е бил техен противник. Талантът му е оценен по достойнство. През второто управление на княз Михайло (1860-1868) между 1861 и 1867 г. е премиер-министър и външен министър. През този период сръбската национална доктрина започва да придобива все по-ясни граници. Непосредствена цел е изгонването на шестте турски гарнизона, които се намират още на сръбска територия. Моментът е важен, защото при битката с Белградския такъв в 1862 г. взема участие Първата легия на Раковски – българите се обвързват със сръбското дело. Междувременно събитията в Италия започват да се възприемат като пример. Сърбия трябва да бъде Пиемонт за южните славяни. През ранната есен на 1866 г. Гарашанин води преговори с хърватския епископ Йосип Щросмайер. Обсъжда се създаването на независима от Турция и Австрия държава, в чиито предели да влизат населените с южни славяни земи на двете империи. Направен е един дълъг списък, включващ Сърбия, Босна, Херцеговина, Черна гора, Северна Албания, Македония, България (Западна и Северна България), по-голямата част от Румели (Тракия), Хърватска, Словения, Срем, Далмация, Истрия, Крайна и Южна Щирия. Названието Югославия влиза в оборот. Много скоро обаче Щросмайер разбира, че зад това име стои нищо друго освен една Велика Сърбия, стремяща се да погълне всичко около себе си. Година по-късно, когато се преговаря с българската страна, вместо Югославия се използва Сърбо-България и Българо-Сърбия, с което според Белград сръбските предложения трябва да станат по-разбираеми и приемливи. Княз Михайло успява на 23 септември 1866 г. да подпише и един особен договор с Черна гора за нейното интегриране към Сърбия при бъдещо въстание срещу Османската империя. Идеологът на българската национална революция Георги Раковски наблюдава през цялото време внимателно сръбските поплъзновения и заключава, че: „Управляващите в Белград искат да усвоят този миролюбив и земеделчески народ (българския) и да съставят едно велико Душаново царство.“ В схемата на сръбите за един общо съюз между тях, Гърция и Румъния срещу Портата на българите се отдава значение на значим стратегически ресурс при едно надигане от тяхна страна, но бидейки без държава последните очевидно не могат да бъдат равнопоставени. Това намира отражение в гръцко-сръбската военна конвенция от 1868 г., в която за първи път се загатва за подялба на Македония. Югозападните български земи обаче са все още далеч от центъра на сръбските аспирации.

Докато Балканският Пиемонт прави своите първи крачки, Австрия търпи тежко поражение от Прусия през 1866 г. Империята на Хабсбургите е принудена да се съсредоточи през следващите години на Балканите, където единствено може да очаква някакви успехи. Поради тази причина ожесточена сръбска агитация на австрийска територия става най-малкото неуместна. В преговори с граф Дюла Андраши се дават смътни обещания за бъдещо присъединяване на Босна и Херцеговина към Сърбия при положение, че Белград води лоялна политика към Австро-Унгария. Трудно условие още повече, като се има предвид създаването на Обединената сръбска омладина в Нови Сад в годината на австрийския разгром по примера на революционната „Млада Италия“ на Джузепе Мацини. При все това и при наследниците на Михайло Обренович, който става жертва на атентат на 29 май 1868 г., сръбите внимават да не раздразнят отслабената, но все още могъща Дунавска монархия. През 70те години при младия княз Милан Обренович Сърбия започва все по-сериозно да обмисля възможността за

разширение на изток и юг, т. е. уголемяване за сметка на българския елемент. Въстанията в Босна и Херцеговина (в които участва бъдещият крал Петър Караджорджевич) през 1875 г. и Априлското въстание през следващата година иде да покаже на управляващите в Белград, че Източната криза навлиза в решителната си фаза. Последвалата Сръбско-турска война, избухнала през юни 1876 г., завършва поражение за сърбите. В Франц Йосиф и външният му министър недвусмислено заявяват на Александър II, че балансът на силите изисква Австро-Унгария да анексира територии на Балканите. В конвенцията от Будапеща през януари 1877 г. се изключва образуването на голяма славянска държава. Скоро ще се окаже, че балансът на силите изисква обаче и „компенсация” за малка Сърбия. На Берлинския конгрес тя е представена от Йован Ристич, бивш сръбски пълномощен министър в Цариград и външен министър от 1867 г. Обявена е не само сръбската независимост, но и присъединяването към Белград на западните краища на българското землище – Нишко, Пиротско и Вранско за символичното участие във войната, донесла освобождението на България. Босна и Херцеговина са окупирани от Дунавската монархия, което обаче не притъпява амбициите на Балканския Пиемонт, дори напротив. Кралство Сърбия започва да чака своя час.

Част II

След Берлинския конгрес Сърбия на крал Милан се намира значително усложнена международна среда. Страната получава независимост, с което се издига от княжество в ранг на кралство (22 февруари 1881). Територията ѝ и оттам човешките ѝ ресурси се увеличават за сметка на източния съсед. От друга страна, Белград трябва към момента и в обозримото бъдеще да се откаже от Босна и Херцеговина и Косово. В началото на 80-те години австро-унгарският консул Калай не веднъж дава ясно да се разбере, че за Виена овладяването на линията Сараево-Митровица-Скопие-Солун е стратегическа цел, от която не би могло да се отстъпи. Дунавската монархия притиска, но и приласкава сърбите. След като през 1880 г. е сключена железопътна конвенция, а в април следващата година търговски договор и политическа конвенция, външният министър граф Андраши като че ли придобива контрол над сръбската политика (малкото кралство се задължава да се консултира с Балпац преди сключването на договор с всяка друга държава). Пред Белград остава възможността за проникване на юг. Във Виена на това се гледа преди всичко с одобрение, тъй като до идването на Стамболов на власт и първите му външнополитически стъпки България се възприема като задунайска губерния, чието разширяване на Балканите е абсолютно недопустимо. Кога Македония застава в центъра на сръбската национална доктрина? Уверено може да се твърди, че това става още тогава, когато Сърбия присъединява територии с чисто българско население – т.е. формирането на тази ориентация е налице в годините непосредствено след 1878 г. Идеята съществува обаче от по-рано. През 1868 г. с дейното участие на Милош Милоевич и белградския митрополит Михайло е създаден Комитет за училища и учители в Стара Сърбия и Македония, като с времето Македония започва да се вмести в рамките на понятието Стара Сърбия. Дейността му продължава около 10 години. През този период именно Милоевич отпечатва една знаменателна карта (1873) на Балканския полуостров, от която може да се разбере, че той е населяван от етноси като „сърбохървати”, „сърбословени” и „сърбомакедонци”, а на „сърбобългарите” е отредено пространство в Северна България на изток от р. Искър, понеже на запад от нея са вече „сърборашаните” или „сърбосърбите”. През първата половина на 80-те години започват вече да се появяват и първите „научно” обосновани тези за сръбския характер на населението в Македония, като в това отношение вече от

средата на 90-те години насетне особено се отличава Йован Цвиич, на който му се привиждат прави сърби по поречието на р. Места. Новината за Съединението на 6 септември 1885 г. заварва крал Милан в Глайхемберг в Австро-Унгария. В миг на първичен гняв коронованата особа нарича събитието „пловдивски преврат” и след няколко забележки по адрес на персоната на българския княз Александър вече по-спокоен констатира: „Уголемена България представлява опасност за Сърбия. Като по-голяма и по-силна тя ще развие в Македония и по-голяма активност и ще заплаши там нашите интереси”. Едно потвърждение от най-високо равнище. След пълния разгром в последвалата война Белград съзира в София смъртен враг, спрямо който е необходимо да бъдат употребени всички средства. Оттук насетне в сръбската пропаганда в Македония ще се вливат огромни средства. Училищно-църковното проникване е в съответствие с „Начертанието” на Гарашанин и сега засега представлява единственият адекватен способ за прокарване на сръбизма. С оглед на това през август 1886 г. е учредено дружеството „Св. Сава”, който поема функциите на разтурения стар комитет. През март 1887 г. е направена следваща изключително важна крачка със създаването на „Отделение за училища и църкви извън Сърбия” към просветното министерство, което след две години вече като „Политико-просветно отделение” преминава вече към външно министерство. За субсидирането на сръбски училища, печатане и разпространение на книжнина и безплатно обучение за млади българи от Македония в Кралството е предвиден „Фонд за достойно отстояване на държавните интереси”. Несъмнен успех са и откритите през 1887 г. в Скопие и Солун и през 1889 г. в Битоля консулства.

Паралелно с тази засилена дейност за поддържане на „сръбския елемент” във Вардарска Македония е дадено началото на едно много по-коварно идейно течение, на което в следващите десетилетия предстои развитие. Македонизмът на учения и дипломата Стоян Новакович първоначално ще има много малко поддръжници и ръководните кръгове в Белград няма да му отдават приоритет, но той в далечна перспектива ще се окаже много по-плодоносен от напъните на „Св. Сава” да създаде сърби от „аморфната славянска маса” в Македония. Основните тези, формуирани от Новакович, са:

1. Да се потвърди формално, че македонските славяни не са нито сърби, нито българи, а отделен народ – македонски.

2. Македонският диалект непрекъснато да се отдалечава от българския книжовен език.

3. Сръбският език все повече да навлиза в македонския.

4. Да се използва сръбската азбука.

5. Да се хули делото на Българската екзархия като денационализаторско дело в Македония.

6. Да се внушава непрекъснато, че македонците нямат нищо общо с българите. Всичко това, разбира се, не е самоцелно и не е породено просто от самородна идея да се създаде изкуствено един отделен народ в сърцето на Балканите. Целта е да се покаже, че „македонците” нямат нищо общо с българите, но за сметка на това са кръвно свързани със сърбите. Тук моментът с извечното славянско братство играе решаваща роля. Постепенно до към началото на ХХ в. редица великосръбски шовинисти изключват „бугарското племе” от него. Кой е фаворитът на Русия на Балканите личи много ясно от факта, че в Петербург все повече сръбската теза за етническа „аморфност” на населението в Македония (което обаче несъмнено е със сръбски характер, притъпен от българската пропаганда на Екзархията) намира все по-силна подкрепа. Ето защо твърдението, че Сърбия до слизането от престола на крал Милан през 1889 г. води проавстрийска политика, е в най-добрия случай условно. Белград не

води нито проавстрийска, нито проруска политика. Външнополитическата ориентация е не повече от моментната насока на лавиране. Държавническата мисъл, която несъмнено се намира на изключително за мащабите и географското положение на Сърбия ниво, и ясната национална доктрина не остават място за никакви симпатии.

От средата на 90-те години ВМОРО застава като стена пред сръбската училищно-просветната пропаганда. Превземането на Мелник през 1895 г. от чета на Върховния комитет и създаването на Четническия институт на Вътрешната организация през следващите години показва на сърбите, че срещу тях се изправя много по-опасен враг от Екзархията. Още през 1897 г. кръгът около ултранационалистическия вестник „Ускок“ решава да предприеме тактика на наемане на албански разбойници, които да извършват покушения срещу по-издигнати българи. Сръбската пропаганда на границата на двете столетия обаче клони към сгромолясване. Резултатите в големи центрове като Велес, Скопие и Битоля са твърде незначителни, а някои села в Кумановско и Гостиварско, преминали към Патриаршията се връщат в лоното на Екзархията. През 1901 г. преподавателят в Белградската Велика школа Сима Томич предприема пътуване в Североизточна Вардарска Македония. Докладът му до външния министър Вуич съдържа извода-присъда: „В интерес на нашето политическо бъдеще би трябвало вече да се направи цялостна равностметка на нашата работа в Македония, би трябвало да се види дали има надежда за спасение.“ Положението донякъде се стабилизира с назначаването под руски натиск на сръбския архимандрит Фирмилиан за патриаршески митрополит в Скопие през май 1902 г., което обаче не е в състояние да измени общия ход на нещата. Изходът е намерен след Илинденското въстание във въоръжената пропаганда.

Причината за новия курс може да се търси основно в два аспекта. След 1891 г. в Белград главна политическа фигура става Никола Пашич, който заема почти непрекъснато до 1918 г. последователно поста на министър-председател и външен министър. Неизчерпаемата му енергия и национален фанатизъм го превръщат в истинския изпълнител на великосръбския проект. Неговата и тази на непосредственото му обкръжение твърдост не позволява на частичния провал на културно-просветната пропаганда да доведе до крах на сръбската кауза в Македония, в която са били съсредоточени основните усилия в преследването на идеала за Велика Сърбия в продължение на близо две десетилетия. Жизненоважен фактор е и промяната на политическата конюнктура след държавния преврат от 29 май 1903 г., в следствие на който Караджорджевичите си връщат престола. Не е случаен фактът, че голяма част от офицерите-заговорници стават ръководители в Сръбската четническа организация (СЧО), която между 1904 - 1908 г. подлага на повсеместен терор северната половина от Вардарска Македония. Десетки села са нападани и опожарявани от мародерски групи, съставени от сърби, черногорци, както и от ренегати на националноосвободителното движение (главно в първия етап). Българи, намиращи се на територията на Кралството, са „приканвани“ да се обявят за сърби, а тези, които отказват, обикновено са отвлечани и физически ликвидирани. Селяни от Скопска Черна гора до Бабуна планина са принуждавани да се присъединят към Патриаршията и да пращат децата си в сръбски училища. Наказанията варират от отнемане на стадото овце, с което семейството се изхранва, през изгаряне на имота и разстрел на първенците на селото до погребването на прекалено „опърничавите“ живи. Всичко това, както и съгласуваните действия с гръцките андарты, разбира се, не би било възможно без изричната договореност с турските власти и лично с Хилми паша.

Поради разцеплението на Вътрешната организация тя не може да даде адекватен отпор на сърбите до началото на 1907 г., след което не на последно място с помощта на селската милиция се достига до баланс на силите. Младотурската революция през 1908

г. принуждава сърбите да преустановят въоръжената пропаганда за известен период от време, като след подновяването си тя не достига размах от времето 1904 – 1908 г. Резултатите обаче са несъмнени. Сръбските териториалните аспирации в Македония при договора с България в началото на 1912 г. почти плътно следват линията на действие на въоръжената пропаганда - Крива паланка - Куманово - Скопие - Велес - Прилеп – Кичево. От избухването на Балканската война насетне Сърбия застава на напълно открити позиции по националната си доктрина. Завладяването на Вардарска Македония е залог за Велика Сърбия, който сръбските държавници ще държат през 1913-1915 г. с желязна ръка. Зверствата над българското население, което „съставено от прави сърби няма нищо общо с бугарите-татари”, през този период не са плод на хаотично стечение на обстоятелствата, а на добре и отдавна изготвен план, който бива изпробван под турско покровителство от въоръжената пропаганда. Така ако времето до 1903-1904 г. е преди всичко теоретичния период на сръбския национализъм, то през следващите години сръбската национална доктрина придобива своето изкрystalизирало практическо изражение.

След триумфа в Македония нещата се развиват с огромна скорост. Белград се обръща към съседа, който през първата половина на миналия век княз Милош Обренович е определил като „злобен неприятел на нашия род”. През 1913-1914 г. в Кралство Сърбия и в пределите на Австро-Унгария югославянският въпрос е ежедневна тема. Обстановката непрекъснато се нажежава, докато на 28 юни 1914 г. в Сараево отекват изстрелите на поборника на „Млада Босна” Гаврило Принцип. След като месец по-късно Виена обявява война на Сърбия, в речта си пред Скупщината Пашич заявява, че големият час е ударил и предрича гибелта на Дунавската монархия. И в двата случая сръбският държавник е прав. Преди това обаче ще дойде българското възмездие и Сърбия ще достигне в края на Голямата война до изпълнение на заветната цел облята в кръв. Това обаче не е идеалът за южнославянска държава, провъзгласен на 5 октомври 1918 г. в Загреб от „Народното вече на словенците, хърватите и сърбите”. Балканският Пиемонт се създава „камък по камък” по идейна нишка, водеща началото си от генезиса на сръбската национална доктрина през 1844 г., и ще разкрие лицето си скоро след 1 декември 1918 г. – рождената дата на Кралство на сърби, хървати и словенци.

http://www.elbetica.org/istoriq_arhiv/albanski.html

2. Албанският национализъм

Няма да бъде грешно, ако се каже, че деинтеграцията и разрухата на Югославия започна и по същество завърши в Косово. Отделянето на Черна гора от Сърбия тази година бе просто последният акорд в този дълъг и мъчителен процес. Ни би било възможно политиката на брутално подтискане на мнозинството от населението в най-бедната част на страната, водена през 80-те години от покойния вече Милошевич, да не изкрystalизира в това, което се случи в началото на 90-те години.

Дали АОК от дистанцията на малкото изминали години може да бъде определена като терористична или бунтовническа организация всъщност не е от толкова голямо значение. Това, което е безспорно, е, че днес албанците (особено тези извън границите на държавата Албания) представляват най-жизнения, слабо култивиран и „немодерен” народ на Балканите. Разликата в демографската структура със съседите им сама по себе си говори твърде много. Естественният национализъм, изповядван от тези хора, е почти изцяло етнически, което и обуславя изключителната му мощ. Който разглежда конфликта на албанците със сърбите и събитията в Западна Македония като едва ли не предимно религиозен сблъсък, не разбира нищо. Сравнения

с Босна биха ударили на камък. Отликите на албанският национализъм от останалите балкански такива са съществени, най-вече поради изключителната разноликост на това население. Следващите редове са посветени на корените и най-важните аспекти в развитието на албанската национална идея и нейните проявления до края на Втората световна война.

Към времето на Руско-турската война (1877-1878 г.) албанците не представляват цялост. Две са основните линии, които препречват пътя пред националната консолидация. Първата е диалектна, географска, а според някои дори и расова. Гегите, обитаващи северните части на арбанашките земи, традиционно са се считали за по-примитивни (в албански контекст такава градация звучи донякъде странно), от южните тоски. Наред с различния антропологически тип последните са били далеч по-отворени за външни влияния предимно от гръцка и италианска страна, както и по-лесно контролирани от османския турчин.

Втората линия е верска. Разделянето на албанците на изповядващи исляма, православието и католицизма има едно твърде съденосно последствие, надхвърлящо чисто религиозната рамка. Поради липсата на унифицирана писменост възникването на национална просвета и оттам пробуждането на национално самосъзнание се забавят значително. Повече от очевидно е, че при това положение не съществуват реални условия католическият търговец от адриатическото крайбрежие да се чувства едно с бея от вътрешността. Като се има предвид, че първото училище с преподаване на албански език е създадено едва през 1887 г., никак не е учудващо, че едно от главните условия на Призренската лига през 1878 г. е за народна просвета. Първоначално Портата се надява, че ще може да използва в бъдеще надигането на албанските първенци като инструмент срещу Сърбия, България, Гърция и Черна гора. Скорошното издигане на призови като „албанската земя за албанците” и изискването на национална автономия обаче показват, че не става дума за проста реакция на предимно мюсюлманското албанско население срещу враждебните на Османската империя балкански християнски държави, а за раждането на една нова национална идея.

Според един от най-изтъкнатите лидери на движението Юсюф Али бей инертните до този момент албанци биха били поделени между съседите им, ако не се откъснат от гниещия турски труп. Някак си символично е, че Лигата е създадена именно в Косово, което дава основание на албанските националисти по-късно да смятат областта за свещена. Така или иначе Призренската лига бързо преминава към действия срещу постановленията на Берлинския договор. Въоръжени албански отряди не позволяват на черногорците да овладеят Плав, Гусине и Улцин. Подновените искания на Гърция от пролетта на 1880 г. да и бъде предаден Северен Епир, населен предимно с албанци, нагнетява допълнително напрежението. След състоялото се събрание в Дебър през с. г. ръководството на Призренската лига преминава в ръцете на Абдул Фрашери, брат на просветителя и идеолога на албанския национализъм Сами Фрашери. След като урежда териториалния си спор с Гърция, Османската империя решава да смаже автономистите, които през 1878 г. все още са и удобни в известна степен, но през 1881 г. съзира в тях единствено заплаха. Изпратеният от Портата Дервиш паша съумява да разгроми автономистите благодарение най-вече на артилерията. През следващите две десетилетия основният акцент в развитието на албанската национална идея ще падне главно върху албанската просвета.

Пропагандирането на албанската национална кауза намира добра почва в емигрантските центрове – Букурещ, София, а по-късно и отвъд Атлантика. Издания като „Дрита” („Светлина”) и редица брошури разпространяват идеите за автономия и самостоятелна национална просвета и популяризират факти и легенди от миналото на Шкиперия. Тук е мястото да се отбележи, че и до днес етимологията на етнонима

„шиптари” въпреки многото предположения не изяснена със сигурност. От края на XIX в. сред албанците се налага романтичната, но невярна теория, че той означава синове на орли. По същото това време тезата на някои европейски учени, че албанците са наследници на древните илири, обитавали Западните Балкани, намира съвсем разбираемо силен отклик в образованите среди на албанското общество. Образът на Скендер бег се превръща в национална икона и, която трябва да сплоти албанците около идеята за етническа общност и извоюване на независима държава. Една прокламация от 1897 г., издадена в Цариград, изисква обединяването на Янинския, Шкодренския, Битолския и Призренския вилаети в един Арбанашки с широка автономия, включително собствена армия. Както се вижда, претенции се предявяват и към земи, в които към края на XIX в. албанците съвсем не са мнозинство.

За ясно изразена програма за Велика Албания може да се говори обаче от 1899 г., когато е отпечатана книгата на Сами Фрашери „Албания – каква е била, каква е и каква ще стане”. Неясно циркулиращите до този момент идеи са събрани в едно пълно и стегнато послание. Изтъкната е изключителна негативната роля на верското разделение, което е ползвало смъртните врагове на албанското национално пробуждане – турците и гърците. Не по-малко важно е и очертаването на границите на албанското землище, което според Фрашери започва на юг от р. Арта и планината Пинд и стига на север чак до Враня, обхващайки Косово и Метохия, както и голяма част от западните краища на Вардарска Македония. Като средства за постигането на тези териториални аспирации са посочени националната просвета и масовия въоръжен бунт срещу османската власт.

Пред така изложената програма съществуват няколко основни проблема. Самата структура на албанското общество със своите хетерогенност и примитивизъм не предполага мощно и всеобхватно национално движение. Местните земевладелски елити, свързани с османската администрация, рядко се подават на националистическа пропаганда. Най-вече нивото на образованост в началото на XX в. е потресавашо ниско и за Балканите. Показателен е фактът, че едва през 1908 г. в Битоля за унифицирана писменост е приета латиницата.

Създаването на ВМОРО послужва като своеобразен катализатор за албанското национално движение. До 1905 г., когато отново в Битоля е основан таен албански комитет, за някаква сериозна степен на организираност трудно може да се говори. Наблюдават се сблъсъци между арнаутски банди и четите на вътрешната организация. Отделни албански терористи са използвани епизодично от сръбската пропаганда още преди 1903 г., но след Илинден това става честа практика. Към 1907-1908 г. обаче се наблюдава тенденция на сътрудничество между български и албански чети, за което лидерът на последните Грамено твърди, че е било особено ползотворно. Ако може да се говори през този период за организирана албанска въоръжена съпротива срещу Османската империя, то тя се наблюдава именно в Македония.

Бързото развенчаване на илюзиите, които първоначално дава Младотурският преврат, води до засилване на албанското национално самосъзнание като защитна реакция срещу турския национализъм. Оказва се, че няколко години младотурско управление представляват по-голям дразнител от в пъти по-продължителния „зулум” на Абдул Хамид. През 1911 г. планинските кланове на севера се надигат в мащабно въстание, което с малки прекъсвания ще кулминира в превземането на Скопие през август 1912 г. Османската империя е допълнително дестабилизирана, което изиграва роля в последвалото избухване на Балканската война. Създаването на държавата Албания след Междусъюзническата война през 1913 г. по Букурещкия договор съвсем обаче не означава образуването на нормална национална държава. Избраният за държавен глава Вилхелм фон Вид от март 1914 г. не излиза от Дуръс (Драч) и Вльора и

фактически контролира минимална част от страната, която скоро ще изпадне в хаоса на Първата световна война. Националният образ на Албания и характеристиките на албанският национализъм, доколкото той въобще представлява към момента завършена идея, ще придобият същински релеф след 1918 г.